

Studia Bezpieczeństwa Narodowego
Zeszyt 33 (2024)
ISSN 2028-2677, s. 29-50
DOI: 10.37055/sbn/188608

Instytut Bezpieczeństwa i Obronności
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

National Security Studies
Volume 33 (2024)
ISSN 2028-2677, pp. 29-50
DOI: 10.37055/sbn/188608

Institute of Security and Defense
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology
in Warsaw

PRAWA I OBOWIĄZKI LUDNOŚCI CYWILNEJ PODCZAS PROWADZENIA DZIAŁAŃ WOJENNYCH NA UKRAINIE

RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE CIVILIAN POPULATION DURING THE CONDUCT OF WAR IN UKRAINE

Paweł Owczarczyk

ORCID: 0000-0001-9043-6614
Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

Abstrakt. Artykuł przedstawia prawa i obowiązki ludności cywilnej podczas okupacji w świetle uwarunkowań definiowanych przez międzynarodowe prawo humanitarne. Celem pracy jest omówienie statusu prawnego okupacji oraz praw i obowiązków ludności cywilnej na okupowanym terytorium oraz wskazanie bieżących przykładów związanych z przestrzeganiem, egzekwowaniem i łamaniem tego prawa na przykładzie konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Problem badawczy w pracy określono w formie pytania: jakie wnioski płyną w zakresie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie? Hipoteza badawcza zaś przyjęła formę twierdzenia, że pomimo powszechnie dostępnych uregulowań doktrynalnych związanych z międzynarodowym prawem humanitarnym, istnieje wiele przykładów, które dowodzą, że egzekwowanie tego prawa nadal wymaga ponoszenia znacznych wysiłków na poziomie międzynarodowym. Metodyka badawcza opiera się na analizie literatury naukowej, raportów oraz źródeł internetowych na podstawie których przedstawione zostały doświadczenia w zakresie przestrzegania prawa międzynarodowego walczących stron. W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące tego w jaki sposób definiowany jest status prawny okupacji oraz jakie są prawa i obowiązki ludności cywilnej na terenach okupowanych zdefiniowanych w prawie międzynarodowym. Ponadto na wybranych przykładach przedstawiono wnioski jakie płyną w zakresie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie. W głównych wnioskach badawczych wyszczególniono, iż pomimo szerokiego parasola ochrony rozpościeranego przez prawo międzynarodowe, doświadczenia ostatnich lat wskazują, że nie wszystkie państwa stosują się do obowiązków, które same wcześniej zaakceptowały poprzez przystąpienie do międzynarodowych konwencji i praw zwyczajowych. Mechanizmy pozwalające na zapewnienie, że odpowiedzialni za brak przestrzegania uregulowań prawnych poniosą adekwatne konsekwencje, niestety nie funkcjonują w sposób jednoznaczny. Brak skutecznych sposobów egzekwowania prawa międzynarodowego i sankcjonowania jego naruszeń sprawia, że winni często unikają odpowiedzialności. Brak jednolitych standardów i organów wykonawczych utrudnia skuteczną interwencję w przypadku naruszeń. Dlatego konieczne jest dążenie do wzmocnienia systemu międzynarodowego, aby zapewnić bardziej skuteczną egzekucję prawa i odpowiedzialność za jego łamanie.

To wyzwanie wymaga współpracy państw oraz ciągłego nacisku społeczności międzynarodowej na przestrzeganie ustalonych norm prawnych.

Słowa kluczowe: okupacja, międzynarodowe prawo humanitarne, ludność cywilna, prawa i obowiązki, konflikt na Ukrainie

Abstract. The article presents the rights and obligations of the civilian population during the occupation in the light of the conditions defined by international humanitarian law. The aim of the work is to discuss the legal status of the occupation and the rights and obligations of the civilian population in the occupied territory and to indicate current examples of compliance with enforcement and violation of this law on the example of the armed conflict in Ukraine. The research problem in the work was defined in the form of a question: what conclusions can be drawn regarding the observance of international humanitarian law during the armed conflict in Ukraine? The research hypothesis took the form of the statement that despite widely available doctrinal regulations related to international humanitarian law, there are many examples that prove that the enforcement of this law still requires significant efforts at the international level. The research methodology is based on the analysis of scientific literature, reports and Internet sources, on the basis of which the experiences in compliance with international law of the warring parties are presented. The article presents issues related to how the legal status of occupation is defined and what are the rights and obligations of the civilian population in occupied territories as defined in international law. Moreover, selected examples present conclusions regarding compliance with international humanitarian law during the armed conflict in Ukraine. The main research conclusions detail that despite the broad umbrella of protection provided by international law, the experience of recent years shows that not all states comply with the obligations they previously accepted by acceding to international conventions and customary laws. Mechanisms to ensure that those responsible for failing to comply with legal regulations will suffer adequate consequences unfortunately do not function clearly. The lack of effective ways of enforcing international law and sanctioning its violations means that those responsible often avoid responsibility. The lack of uniform standards and enforcement bodies hinders effective intervention in the event of violations. Therefore, it is necessary to strive to strengthen the international system to ensure more effective enforcement of the law and accountability for its violations. This challenge requires cooperation between states and constant pressure from the international community to comply with established legal norms.

Keywords: occupation, international humanitarian law, civilians, rights and obligations, conflict in Ukraine

Wprowadzenie

Międzynarodowe prawo humanitarne, w tym Konwencje Genewskie i Protokoły Dodatkowe, stanowią podstawę ochrony ludności cywilnej w sytuacjach konfliktów zbrojnych. Jednakże, w praktyce, implementacja tych przepisów jest skomplikowana i wymaga ścisłej współpracy na arenie międzynarodowej między państwami, organizacjami oraz władzami lokalnymi.

W obliczu trwającego konfliktu zbrojnego na Ukrainie, istnieje potrzeba uwypuklenia praw i obowiązków ludności cywilnej podczas prowadzenia działań wojennych. Wśród chaosu i niebezpieczeństwa, jakie niosą ze sobą działania zbrojne, kluczowe jest, aby ludność cywilna była świadoma swoich praw i obowiązków, oraz aby zarówno władze lokalne, jak i międzynarodowe, podejmowały wspólne działania mające na celu ochronę i zapewnienie bezpieczeństwa wszystkim obywatelom, w szczególności tym którzy nie biorą bezpośredniego udziału w prowadzonym konflikcie (Siekiera, 2023).

Należy tym samym podkreślić trudną specyfikę stosowania uwarunkowań doktrynalnych w obszarze międzynarodowym. Prawo międzynarodowe obejmuje przede wszystkim stosunki wzajemne wolnych państw, równych więc wobec prawa i wzajemnie od siebie niezależnych. Nie ma więc wówczas do czynienia z sytuacją, w której występuje wyżej sytuowany lider, nie ma panowania jednych nad drugimi. Oznacza to również, iż nie ma żadnej formalnej nadrzędnej władzy mającej mandat sprawczy ponad państwami. Nie ma też więc organizacji jednoznacznie wskazującej, normującej i egzekwującej postanowienia takiego prawa (Kamiński & Myszon-Kostrzewa, 2012, s. 22).

Przedmiotem podjętej pracy i celem prowadzonych badań w ramach niniejszego artykułu jest omówienie statusu prawnego okupacji oraz praw i obowiązków ludności cywilnej na okupowanym terytorium oraz wskazanie bieżących przykładów związanych z przestrzeganiem, łamaniem i egzekwowaniem tego prawa na kanwie trwającego konfliktu zbrojnego na Ukrainie.

Na postawie wstępnej analizy literatury sformułowana została hipoteza, według której należy przypuszczać, iż pomimo powszechnie dostępnych uregulowań doktrynalnych związanych z międzynarodowym prawem humanitarnym, istnieją przykłady, które dowodzą, że egzekwowanie tego prawa nadal wymaga prowadzenia znacznych wysiłków na poziomie międzynarodowym.

Do podstawowych problemów badawczych w niniejszej pracy należy przedstawianie argumentacji i przykładów pozwalających na odpowiedź w zakresie poniżej zdefiniowanych obszarów problemowych:

- Jak jest definiowany status prawny okupacji w prawie międzynarodowym?
- Jakie są prawa i obowiązki ludności cywilnej na terenach okupowanych?
- Jakie wnioski płyną w zakresie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie?

Przedstawione pytania problemowe zostały poddane rozprawie teoretycznej ujętej w poniżej przedstawionych rozdziałach odnoszących się bezpośrednio do sformułowanego zagadnienia problemowego.

Ocena stanu wiedzy w zakresie okupacji oraz praw i obowiązków ludności cywilnej na kanwie międzynarodowego prawa humanitarnego

Na postawie analizy dostępnej literatury można zauważyć, iż okupacja to sytuacja, która może mieć bardzo poważne konsekwencje dla ludności cywilnej jak również innych obszarów i terenów okupowanych. Okupacja polega na zajęciu terytorium innego państwa przez jedno lub kilka państw, w celu osiągnięcia określonych celów politycznych, militarnych lub ekonomicznych. Okupacja może mieć charakter tymczasowy lub długotrwały, oraz z góry zakładany koniec niekoniecznie określony

precyzyjnie w czasie (taka definicja okupacji oparta jest na wielu dokumentach prawa międzynarodowego, takich jak Konwencja haska IV dotycząca prawa i zwyczajów wojny lądowej z 1907 roku oraz Protokołu I do Konwencji genewskiej z 1949 roku; definicja ta jest również zgodna z uznaniem okupacji przez Organizację Narodów Zjednoczonych jako naruszenie prawa międzynarodowego).

Ludność cywilna definiowana jest jako osoby, które nie biorą bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych, ale mają prawo do ochrony przed przemocą, nadużyciami i dyskryminacją ze strony okupanta. Istnieje również wiele obowiązków nakładanych na państwo okupujące, które ma zapewnić bezpieczeństwo i porządek publiczny oraz zapewnić podstawowe potrzeby ludności cywilnej, takie jak dostęp do żywności, wody, opieki medycznej i oświaty. Nie mniej istotne jest to, iż prawo nakłada na ludność cywilną obowiązki wobec okupanta, która powinna zachowywać się w sposób nie utrudniający działań ani nie stanowi zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego.

W prawie międzynarodowym definicja okupacji wojennej pojawiła się po raz pierwszy w Regulaminie haskim z 1907 roku, stanowiącym załącznik do IV Konwencji Haskiej dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej. Zgodnie z art. 42 Regulaminu haskiego terytorium uważa się za okupowane, „jeżeli faktycznie znajduje się pod władzą armii nieprzyjaciela; okupacja obejmuje jedynie te terytoria, gdzie władza jest ustanowiona i gdzie może być wykonywana” (Dz.U. 1927 nr 21 poz. 160, 1927). Artykuł 42 wymienia więc jedynie dwa warunki, których spełnienie uznawane jest za okupowanie danego terytorium. Są to: kontrola terytorium państwa przez obce siły zbrojne oraz możliwość sprawowania władzy nad ludnością tego terytorium (Marcinko, 2011, s. 221).

Okupacja jest więc sytuacją, w której terytorium jednego państwa jest zajęte przez siły zbrojne innego państwa, bez zgody lub uznania państwa okupowanego. Okupacja ma charakter tymczasowy (choć może również przyjmować charakter długotrwały) i nie zmienia suwerenności państwa okupowanego, ani nie przekazuje okupantowi żadnych praw własności nad terytorium lub jego zasobami (Falkowski, 2014, s. 36).

Art. 2 ust. 2 IV Konwencji genewskiej (KG IV) z 1949 roku o ochronie osób cywilnych podczas wojny, zgodnie z którym Konwencja znajduje zastosowanie „we wszystkich przypadkach okupacji całości lub części terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron, nawet gdyby ta okupacja nie napotykała żadnego zbrojnego oporu” (Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171, 1956). Należy podkreślić, iż okupacja danego terytorium i stosowanie prawa okupacji nie mają wpływu na status prawny tego terytorium, o czym stanowi art. 4 Protokołu Dodatkowego I (PD I) z 1977 roku dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Dz.U. 1992 nr 41 poz. 175).

Jak definiuje Y. Dinstein, okupacja jest sytuacją, w której jedno państwo (okupant) zajmuje terytorium innego państwa podczas konfliktu zbrojnego. W takiej sytuacji

okupant sprawuje kontrolę nad terytorium i ludnością okupowaną, ale jednocześnie obowiązany jest do przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego, które nakłada nań szereg zobowiązań, mających na celu ochronę praw i interesów ludności cywilnej na okupowanych terenach. (Dinstein, 2019, s. 4).

Tak przedstawiona definicja okupacji regulowana jest w traktatowym prawie międzynarodowym postanowieniami Regulaminu haskiego z 1907 roku, IV Konwencją genewską z 1949 roku³⁶ i Protokołem dodatkowym I (PD I) z 1977 roku dotyczącym ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Marcinko, 2011, s. 221).

Reżim okupacji wojennej regulowany jest ponadto zasadami i normami zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego. Przepisy regulujące okupację stosuje się ponadto do każdego przypadku okupacji, niezależnie od tego, czy jest ona wynikiem legalnego użycia siły (np. w samoobronie), czy działań niezgodnych z prawem międzynarodowym (agresji zbrojnej). W okresie okupacji wojennej następuje faktyczne przejście władzy z rąk rządu legalnego do rąk okupanta. Co istotne fakt ten nie ma jednak wpływu na ciągłość prawną państwa okupowanego. Legalna suwerenność pozostaje tam, gdzie była, zanim terytorium zostało okupowane, choć legalny rząd nie jest w stanie wykonywać swej władzy na okupowanym terytorium. Nawet brak prawowitych władz państwowych lub lokalnych, skutkujący m.in. długotrwałą okupacją, nie powoduje utraty suwerenności przez państwo (Falkowski, 2014, s. 36).

To co jest istotne i wiążące to, że okupant ponosi odpowiedzialność za terytorium okupowane do czasu, aż rząd kraju poddanego okupacji będzie w stanie przejąć władzy i realizować swoje zadania. Faktyczna władza nad okupowanym terytorium ma zatem charakter przejściowy i ograniczona jest przepisami międzynarodowego prawa okupacyjnego – dlatego okupant nie może decydować jednostronnie o losie okupowanego terytorium ani też zmieniać zasad jego porządku prawnego. Działania władz okupacyjnych zmierzające do ustanowienia suwerenności nad terytoriami okupowanymi czy też do aneksji tych terytoriów stanowią pogwałcenie prawa międzynarodowego i są w świetle tego prawa bezskuteczne (Falkowski, 2014, s. 37).

Jeśli więc obce siły zbrojne skutecznie kontrolują terytorium przeciwnika i w sposób faktyczny sprawują władzę nad jego ludnością, stają się siłami okupacyjnymi, co rodzi po ich stronie obowiązek poszanowania międzynarodowych przepisów dotyczących okupacji wojennej. Terytorium przestaje być terytorium okupowanym, jeśli w toku walk zostanie uwolnione, a także jeśli przekształci się w teren działań wojennych. Innymi słowy, okupacja trwa tak długo, jak długo obce wojska sprawują faktyczną władzę nad danym terytorium. Nie znosi natomiast znamion okupacji powołanie przez okupanta rządów marionetkowych albo proklamowanie na zajętych terytorium powstania nowego państwa – co więcej, działania te stanowią naruszenie prawa okupacji wojennej (Górzyńska, 2007).

Jak widać z przytoczonych powyżej przykładów, podsumowanie statusu prawnego okupacji na kanwie międzynarodowego prawa humanitarnego, jest złożonym zagadnieniem, które obejmuje wiele aspektów i międzynarodowych instrumentów prawnych. W sposób najbardziej obszernych i powszechny okupacja jest uregulowana przepisami międzynarodowego prawa humanitarnego, zwłaszcza Konwencją haską oraz Konwencją genewską. Należy również zauważyć, że każdy konkretny przypadek konfliktu zbrojnego i wynikającej z tego okupacji może być regulowany dodatkowymi umowami i porozumieniami międzynarodowymi. Na podstawie przytoczonych przykładów można stwierdzić, iż międzynarodowe prawo humanitarne jest obszernie opisane i obejmuje szereg uregulowań dotyczących ochrony ludności cywilnej w czasie konfliktów zbrojnych. Jest to kompleksowy system norm i zasad, które mają na celu minimalizowanie i ograniczanie skutków wojny dla najsłabszych stron konfliktu. Jego zakres obejmuje międzynarodowe konwencje, protokoły dodatkowe oraz zwyczajowe normy prawa międzynarodowego, tworząc ramy dla poszanowania godności i podstawowych praw człowieka nawet w najtrudniejszych okolicznościach.

Metodyka prowadzonych badań

Celem pracy jest omówienie statusu prawnego okupacji oraz praw i obowiązków ludności cywilnej na okupowanym terytorium oraz wskazanie bieżących przykładów związanych z przestrzeganiem, egzekwowaniem i łamaniem tego prawa na przykładzie konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Problem badawczy w pracy określono w formie pytania: jakie wnioski płyną w zakresie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie? Hipoteza badawcza zaś zakłada, że: pomimo powszechnie dostępnych uregulowań doktrynalnych związanych z międzynarodowym prawem humanitarnym, istnieje wiele przykładów, które dowodzą, że egzekwowanie tego prawa nadal wymaga ponoszenia znacznych wysiłków na poziomie międzynarodowym.

Na podstawie analizy aktualnej sytuacji problemowej związanej z konfliktem zbrojnym na Ukrainie zastosowano teoretyczne metody badawcze tj. analizę i syntezę, które wykorzystane zostały do zbadania źródeł dotyczących literatury badanego przedmiotu oraz odpowiedzi na postawione pytania badawcze, jak również sformułowaniu wniosków końcowych.

W szczególności kryteria selekcji i doboru materiałów źródłowych na podstawie których przeprowadzone zostały badania, obejmowały:

- aktualność - wybrano materiały, które zostały opublikowane w okresie od rozpoczęcia konfliktu zbrojnego do chwili obecnej, i jednocześnie wskazywały przykłady odnoszące się do bieżącej sytuacji na Ukrainie w zakresie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego;

- wiarygodność - preferowano źródła uznane za wiarygodne i autorytatywne, takie jak publikacje książkowe i monografię, recenzowane czasopisma naukowe, raporty międzynarodowych organizacji, oraz publikacje uznanych ekspertów lokalnych i międzynarodowych w dziedzinie międzynarodowego prawa humanitarnego;
- znaczenie doktrynalne - wybrano te materiały, które będąc bezpośrednio związane z problematyką badawczą, odnosiły się do uregulowań doktrynalnych takich jak ustawy, konwencje czy inne przepisy prawa mające oparcie w ustanowionych przepisach prawnych.

Podsumowując, materiały źródłowe w ramach prowadzonych badań dobrane na podstawie ich aktualności, wiarygodności oraz znaczenia doktrynalnego dla omawianego tematu. Proces selekcji źródeł polegał więc na ocenie publikacji pod kątem poziomu spełnienia określonych kryteriów oraz stopnia, w jakim mogą dostarczyć odpowiedzi na postawione pytania badawcze. W szczególności, preferowano źródła recenzowane, oficjalne raporty organizacji międzynarodowych oraz analizy ekspertów w dziedzinie międzynarodowego prawa humanitarnego.

W pierwszy etapie badania zastosowano metodę analizy wyselekcjonowanych na podstawie zdefiniowanych kryteriów, dokumentów źródłowych, która miała na celu określenie podstaw niezbędnych do identyfikacji faktów naukowych oraz zbierania, weryfikacji, opisu i naukowej interpretacji stanu wiedzy w zakresie podstaw funkcjonowania praw ludności na okupowanych terenach. Analizie poddane zostały regulacje doktrynalne jak również publikację naukowe odnoszące się do analizowanego zagadnienia.

Kolejnym krokiem w ramach prowadzonego badania było przeprowadzenie analizy dokumentów i materiałów źródłowych, w ramach której kolejne problemy badawcze dotyczące przestrzegania prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego w Ukrainie pozwoliły wskazać przykłady świadczące o stopniu przestrzegania tego prawa przez walczące strony konfliktu. W tej części pracy artykuł opiera się więc na analizie literatury naukowej, raportów oraz źródeł internetowych na podstawie których przedstawione zostały doświadczenia w zakresie przestrzegania prawa międzynarodowego. Analiza obejmowała zarówno przegląd literatury, jak i studia przypadków związanych z działaniami militarnymi na Ukrainie. Tak zidentyfikowane zagadnienia problemowe poddane zostały indywidualnemu opisowi, który pozwolił przedstawić charakterystykę i doświadczenia walczących stron konfliktu.

W końcowej części pracy zastosowano syntezę, która polegała na zestawieniu przeanalizowanych wcześniej elementów zidentyfikowanych podczas badania, dotyczących przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego. Na podstawie przeprowadzonych wcześniej analiz i przykładów, podsumowane i przedstawione zostały wnioski płynące z przeprowadzonych ocen dotyczących przestrzegania i egzekwowania międzynarodowego prawa humanitarnego.

Podsumowując cały proces badawczy składał się z analizy materiałów źródłowych który był prowadzona w kilku etapach, poczynając od identyfikacji odpowiednich źródeł. Następnie przeprowadzono przegląd tych źródeł, aby ocenić ich zgodność z przyjętymi kryteriami tj. aktualności, wiarygodności i znaczenia doktrynalnego. Materiały, które spełniały te kryteria, były kwalifikowane do dalszej analizy. W kolejnym kroku selekcjonowano kluczowe zagadnienia zawarte w analizowanych materiałach. Zagadnienia te były następnie odnoszone do postawionych pytań badawczych, co umożliwiło szczegółowy opis analizowanej problematyki. Na podstawie przeprowadzonej analizy dokonano syntezy przedstawiając końcowe wnioski dotyczące przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego w kontekście konfliktu zbrojnego na Ukrainie.

W pracy podjęta została więc analiza stanu uwarunkowań doktrynalnych opisujących prawa i obowiązki ludności cywilnej w ramach prowadzonych działań militarnych na Ukrainie oraz synteza polegająca na zestawianiu wniosków związanych z przestrzeganiem międzynarodowego prawa humanitarnego podczas trwającego konfliktu.

Ludność cywilna w okupacji

Patrząc na doświadczenia wielu konfliktów zbrojnych na przestrzeni choćby ostatniego wieku można stwierdzić, iż ludność cywilna podczas wojen i okupacji jest najbardziej narażona podczas działań jakie odbywają się na terenie ich państwa. Z powodu bezbronności oraz braku zdolności do zbrojnego zaangażowania w konflikt to właśnie tą grupę należy chronić przed skutkami działań wojennych należy chronić w sposób najbardziej szczególnie.

Ochronę ludności cywilnej w konfliktach zbrojnych regulują przepisy IV konwencji genewskiej z 1949 roku o ochronie osób cywilnych podczas wojny oraz oba Protokoły dodatkowe z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych i lokalnych konfliktów zbrojnych. Szczegółowe unormowania regulujące ochronę ludności cywilnej przed skutkami działań zbrojnych znajdują się w I Protokole dodatkowym do konwencji w art. 48, 49 i 51. Przepisy prawa międzynarodowego uzupełniają normy prawa zwyczajowego dotyczące ochrony osób cywilnych (Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171, 1956).

Konwencja o ochronie osób cywilnych podczas konfliktów zbrojnych jest najobszerniejsza konwencją genewska. To pierwsza konwencja poświęcona w całości ochronie osób cywilnych podczas konfliktów zbrojnych. Obowiązuje od początku każdego konfliktu lub okupacji, a jej stosowanie kończy się z chwilą zakończenia działań wojennych. Szczegółowo określono warunki jej obowiązywania na terytorium okupowanym. W przypadku ustanowienia zarządu okupacyjnego, mocarstwo

okupacyjne powinno traktować ludność cywilną z poszanowaniem, zapewniając sprawiedliwe prawa, nie deportować w głąb swojego kraju, zapewnić wyżywienie, środki higieny oraz wszelką inną pomoc. Ustawodawstwo karne musi zapewnić podstawowe gwarancje dotyczące postępowania sądowego i nie może być surowsze, niż było przed okupacją (Kamiński & Strychalski, 2015, s. 20).

Analizując przedmiotowe zagadnienie należy rozpocząć od zdefiniowania pojęcia ludności cywilnej. Według definicji w przytoczonych wcześniej konwencjach osobą cywilną jest osoba, która nie należy do sił zbrojnych danego państwa, ani też nie bierze aktywnego udziału w działaniach zbrojnych. Osoba cywilna nie może być zaliczona do poniższych kategorii osób (art. 50 ust. 1 PD I), jeżeli:

- jest członkiem sił zbrojnych Strony w konflikcie lub też członkiem milicji oraz oddziałów ochotniczych będących częścią tych sił zbrojnych;
- jest członkiem innych milicji i innych oddziałów ochotniczych, w tym także członkiem zorganizowanego ruchu oporu;
- jest członkiem sił zbrojnych, które określają się jako podlegające nieuznanemu rządowi lub władzy;
- należy do pospolitego ruszenia (osób spontanicznie chwytających za broń w obliczu zbliżającego się nieprzyjaciela, tzw. *levée en masse*).

Bardzo istotnym założeniem jest to które traktuje, iż jeśli mamy wątpliwości co do statusu osoby, należy się kierować domniemaniem, iż mamy do czynienia z osobą cywilną Falkowski, 2014, s. 210.

Dobrym przykładem konwencji traktującej o ochronie ludności na terenach okupowanych jest konwencja o traktowaniu jeńców wojennych, która jest pierwszą umową międzynarodową regulującą w sposób kompleksowy ochronę jeńców wojennych podczas konfliktów zbrojnych. Jak podają autorzy T. Kamiński i A. Strychalski w swojej publikacji dotyczącej kodyfikacji międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, konwencja ta składa się ze 123 artykułów oraz posiada 4 obszerne aneksy. W ich skład wchodzi: umowa dotycząca bezpośredniej repatriacji jeńców oraz ich leczenia w kraju neutralnym, regulamin mieszanych komisji lekarskich, regulamin dotyczący pomocy zbiorowej dla jeńców oraz wzory dla kartotek obozów jenieckich. Definiuje również pojęcie jeńców wojennych którymi są osoby, które znalazły się we władzy nieprzyjacielskiej, a należą do regularnych sił zbrojnych, milicji, oddziałów ochotniczych, partyzantów, personelu towarzyszącego stronom zbrojnym oraz powstańców. Ponadto określa, co istotne, iż jeńcy wojenni znajdują się we władzy państwa zatrzymującego, a nie we władzy zatrzymujących ich żołnierzy. Państwo to jest odpowiedzialne za zgodne z postanowieniami konwencji traktowanie jeńców. Jeńcy powinni być zawsze traktowani w sposób humanitarny, a państwo zatrzymujące odpowiedzialne jest za każde naruszenie prawa międzynarodowego Kamiński & Strychalski, 2015, s. 19.

Podczas okupacji prawo humanitarne przyznaje osobom cywilnym szereg uprawnień, zobowiązuje do przestrzegania prawa okupanta oraz nakłada jednocześnie na wojskową administrację okupacyjną obowiązek poszanowania tych praw (Górczyńska, 2007, s. 134).

W trakcie okupacji podstawowe gwarancje w zakresie ochrony życia i zdrowia oraz godności osobistej dotyczące osób cywilnych, a wyrażone w art. 75 PD I, są zachowane. W świetle powyższego art. 75 obowiązuje absolutny zakaz dokonywania – zarówno przez funkcjonariuszy cywilnych, jak i wojskowych – zamachów na życie, zdrowie, równowagę fizyczną i psychiczną, zwłaszcza zabójstw, tortur (zarówno fizycznych, jak i psychicznych), kar cielesnych i okaleczeń, zamachów na godność osobistą (zwłaszcza traktowania poniżającego i upokarzającego, zmuszania do prostytucji i wszelkich formy ataku na obyczajność), brania zakładników i kar zbiorowych (Falkowski, 2014, s. 212).

Zakazane wobec ludności cywilnej jest stosowanie kar zbiorowych oraz dokonywanie deportacji lub przesiedleń ludności cywilnej z terytorium okupowanego na terytorium państwa okupującego lub na terytorium jakiegokolwiek innego państwa. Wyjątkiem od tej reguły jest ewakuacja ludności cywilnej spowodowana względami bezpieczeństwa lub nagłą koniecznością wojskową. Należy podkreślić, iż osoby cywilne mają prawo do wysyłania i otrzymywania wiadomości o charakterze ściśle rodzinnym. Każda osoba ma prawo do poszukiwania członków rodziny rozproszonych przez wojnę. Obowiązkiem państwa jest zaś ułatwić to poszukiwanie, zwłaszcza przez poparcie działalności organizacji, które specjalizują się w tego rodzaju działaniach. Wzbronione jest atakowanie lub bombardowanie w jaki bądź sposób bezbronnych wsi, domów mieszkalnych i budowli” (art. 25 RH). Na podstawie tych artykułów zaczęto odróżniać obiekty wojskowe i niewojskowe, a dalej ludność cywilną i biorącą udział w konflikcie zbrojnym (Falkowski, 2014, s. 215).

Na gruncie art. 44 i 45 RH zabrania się przymuszania ludności do udzielania wiadomości oraz do przysięgania wierności państwu okupującemu – „Zabrania się stronie wojującej przymuszania ludności terytoriów okupowanych do udzielenia wiadomości o armii przeciwnej stronie wojującej albo o jej środkach obrony” oraz „Zabrania się przymuszania ludności terytoriów okupowanych do przysięgania na wierność państwu nieprzyjacielskiemu”. Jednak nie sposób zgodzić się z poglądem, że ludność zobowiązana jest do posłuszeństwa. Okupacja służy interesom okupującego, co więcej jest on zobowiązany do zaspokojenia podstawowych potrzeb ludności (Haberland, 2017, p. 372).

Przemieszczanie ludności na terytorium okupowanym jest dozwolone, gdy odbywa się ono dobrowolnie. Często ludność wyprowadza się też poza obszar okupowany. Natomiast przymusowemu przesiedlaniu ludności poświęcony jest art. 49 IV KG, który mówi, że „Przymusowe przesiedlenia masowe lub indywidualne, jak również deportacje osób podlegających ochronie z terytorium okupowanego na terytorium Mocarstwa okupacyjnego lub na terytorium jakiegokolwiek innego

Państwa okupowanego lub nie okupowanego są uzbrojone bez względu na powody. Jednakże mocarstwo okupacyjne może przystąpić do całkowitej lub częściowej ewakuacji określonego okręgu okupowanego, jeżeli tego wymagają względy bezpieczeństwa ludności lub pilne konieczności wojskowe. Ewakuacja może pociągnąć za sobą przesiedlenie osób podlegających ochronie tylko wewnątrz terytorium okupowanego, z wyjątkiem przypadku zupełnej niemożności dokonania takiego przesiedlenia. Ludność ewakuowana w ten sposób będzie sprowadzana z powrotem do swoich siedzib z chwilą zakończenia działań wojennych na tym obszarze. Okupant nie może zmuszać ludności do służenia w swych siłach zbrojnych lub pomocniczych, tak samo jak nie może wywierać nacisku lub propagandy na rzecz dobrowolnego wstępowania do tej służby. Przymus pracy jest kolejnym uprawnieniem okupanta w stosunku do ludności cywilnej. Jest ono dopuszczalne w sytuacjach wyjątkowych, takich jak właśnie okupacja wojenna. Dopuszcza jej stosowanie IV KG, jednocześnie zaznaczając zakaz dyskryminacji osób pracujących (Haberland, 2017, s. 213).

Międzynarodowe prawo nie tylko określa obowiązki w stosunku okupanta, ale również w stosunku do ludności na terenach okupowanych. Historycznie, w XIX w., obowiązywały poglądy, że ludność powinna zachować spokój i być lojalna wobec okupującego. Ludzie winni byli wierność wobec zdobywcy i było to uzasadnione przez historyczny kształt okupacji. Ludność na terenach okupowanych jest zobowiązana do przestrzegania postanowień okupanta, biorąc pod uwagę ograniczenia jego władzy przez prawa międzynarodowe, a w szczególności przepisy konwencji. Do II wojny światowej panował pogląd, że nie istnieje obowiązek wierności ludności cywilnej wobec okupanta. Jednak obowiązuje ich posłuszeństwo wobec przepisów okupanta (Haberland, 2017, s. 215).

Dinstein wskazuje, że siła okupująca ma obowiązek zapewnienia porządku i bezpieczeństwa publicznego, jednocześnie respektując prawa człowieka i lokalne prawo. Nie mniej istotne są kwestie takie jak utrzymanie systemu sądowego, zakaz konfiskaty mienia i niszczenia własności, a także prawa do sprawiedliwego sądu i podstawowych wolności osobistych. Autor zwraca uwagę na fakt, że siła okupująca nie może zmieniać fundamentalnych struktur społecznych i politycznych okupowanego terytorium, a jej działania powinny być zawsze prowadzone z poszanowaniem zasad prawa międzynarodowego. Podkreślona została również rola organizacji międzynarodowych i trybunałów w egzekwowaniu tych zasad oraz w rozstrzyganiu sporów wynikających z okupacji (Dinstein, 2019, s. 49).

Zagadnienia dotyczące ludności cywilnej okupowanego terytorium są jednymi z najbardziej i najszerzej uregulowanymi w obowiązujących konwencjach międzynarodowych. Jest to spowodowane wagą i istotą życia ludzi, znajdujących się pod obcym panowaniem i z tego powodu w sposób szczególny muszą być chronieni. Należy również pozytywnie ocenić wysiłki i działania międzynarodowych organizacji humanitarnych które mają na celu ochronę ludności, która znalazła się na terenie okupowanym i przez to może być zagrożona (MSZ, 2022).

Podsumowując, ochrona ludności cywilnej w okupacji wymaga respektowania zasad zakazu przemocy, zapewnienia bezpieczeństwa, opieki medycznej, praw człowieka, dostępu do podstawowych usług i dóbr oraz ochrony dziedzictwa kulturowego. Wszystkie te środki mają na celu zagwarantowanie godności, bezpieczeństwa i praw osób cywilnych, które są najbardziej narażone na negatywne skutki konfliktów zbrojnych i okupacji. Ochrona ludności cywilnej w okupacji jest zatem odpowiednio uregulowana i opisana przez normy prawa międzynarodowego, co sugeruje, że powinna być powszechnie przestrzegana. Jednakże, w praktyce, skuteczność tych uregulowań często zależeć będzie od wdrożenia, egzekwowania i monitorowania ich przestrzegania przez państwa, organizacje międzynarodowe i społeczność międzynarodową.

Przestrzeganie międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie

Konflikt, który dostarcza wielu przykładów związanych obowiązywaniem i przestrzeganiem międzynarodowego prawa humanitarnych konfliktów zbrojnych w zakresie okupacji i podejścia do ludności cywilnej jest oczywiście agresja Federacji Rosyjskiej (FR) na Ukrainie. Agresja FR na Ukrainie trwa z różną intensywnością od 2014 roku, jednak jej natężenie w 2022 roku zmieniło dotychczasowy obszar wojny, przenosząc ją z Donbasu i anektowanego Krymu na terytorium całej Ukrainy.

Analizując bieżące doniesienia z teatru działań wojennych można stwierdzić, iż już zajęcie przez FR Krymu w 2014 roku z punktu widzenia prawa międzynarodowego należy traktować jako okupację. I nie ma tu znaczenia nawet to, że Ukraina stawiała najwyżej bierny opór, gdy traciła kontrolę nad Krymem (Potocki, 2014).

Jak podkreśla M. Marcinko w swoim artykule dotyczącym uwag na temat konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy, przyłączenie Krymu do Rosji uznać należy, w świetle prawa międzynarodowego, za aneksję, czyli „nielegalne nabycie terytorium innego państwa przy użyciu siły i/lub groźby użycia siły zbrojnej”, co stanowi ewidentne naruszenie integralności terytorialnej Ukrainy. W rezultacie, Półwysep Krymski ma status terytorium okupowanego przez Rosję, w rozumieniu art. 42 Regulaminu haskiego (RH) dotyczącego praw i zwyczajów wojny lądowej z 1907 roku 117 oraz art. 2 ust. 2 KG IV z 1949 roku. Zgodnie bowiem z art. 42, terytorium „uważa się za okupowane, jeżeli faktycznie znajduje się pod władzą armii nieprzyjacielskiej. Okupacja rozciąga się jedynie na te terytoria, gdzie ta władza jest ustanowiona i gdzie może być wykonywana”. Z kolei w świetle art. 2 ust. 2, konwencja znajduje zastosowanie „we wszystkich przypadkach okupacji całości lub części terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron, nawet gdyby ta okupacja nie napotykała zbrojnego oporu”. Jak podkreśla autor aneksja Półwyspu Krymskiego

stanowi poważne naruszenie prawa międzynarodowego, a skoro okupacja wojenna to kwestia faktów, niezależnych od czynników politycznych i propagandowych, aneksja ta nie zmienia statusu Krymu w tym sensie, iż nadal pozostaje on integralną częścią Ukrainy – jej rząd utracił jednak nad nim faktyczną kontrolę, sprawowaną obecnie przez Rosję (Marcinko, 2017).

Podobnie może zostać oceniane użycie wojsk FR w obwodzie donieckim w 2022 roku. Kolejnym przykładem były walki w obwodach miasta Chersoń okupowanego przez osiem miesięcy w zeszłym roku, do czasu aż ukraińscy żołnierze odzyskali go w listopadzie 2022 roku. Według stanu na dzień 27.04.2023 roku do obszarów kontrolowanych przez FR na Ukrainie należą obwody Ługański, Doniecki, Zaporoski, Chersoński (bez miasta) oraz Krym (Kielar & Kowalko, 2023).

Niestety konflikt ten dostarcza wielu przykładów na łamanie prawa międzynarodowego na okupowanych terenach. Już na początku okupacji w 2022 roku ukraińscy rodzice spotkali się z presją, by przyjąć rosyjskie obywatelstwo dla swoich noworodków. Przypadki, w których obywatele Ukraińcy są zmuszani do przyjmowania rosyjskich paszportów, potwierdzają liczne zeznania społeczności z okupowanych terenów obwodu chersońskiego i zaporoskiego (Rzeczpospolita.pl, 2023).

Kolejnymi przykładami zbrodni wojennych popełnionych podczas pierwszego miesiąca agresji na Ukrainę są ataki wycelowane są przede wszystkim w ludność i infrastrukturę cywilną. Oprócz tego FR używa zakazanych metod oraz środków walki zbrojnej. Do przykładów popełnionych aktów łamania prawa należy zaliczyć również akty wiarołomstwa popełniane przez siły FR. Spotkać można liczne doniesienia dotyczące wykorzystania przez rosyjskich żołnierzy ukraińskich mundurów i odzieży cywilnej w celu skrytego zbliżenia się do ukraińskich posterunków (Waszczykowski, 2022).

Nie można też bagatelizować danych Międzynarodowej Komisji ds. Osób Zaginionych w Hadze według których policja ukraińska zarejestrowała ponad 32 000 przypadków zaginięcia ludzi, do dzisiaj nie odnaleziono 14 500 osób, przy czym liczba ta dotyczy nie tylko aresztowanych, lecz także ludzi z terenu całego kraju (stan na 23 października 2023 roku). Przykład ten może świadczyć o bezpodstawnych aresztowaniach kończonych samosądami. Rząd w Kijowie szacuje, że około 1,2 miliona obywateli zostało siłą wywiezionych do Rosji, niektórzy z nich wyjechali dobrowolnie, ale z barku innych możliwości, jak twierdzi Human Rights Watch (Rzeczpospolita.pl, 2022).

Raporty przygotowywane przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (ang. Office Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR) wykazały, że siły FR nadal wykorzystują broń wybuchową o skutkach obszarowych w atakach na gęsto zaludnione obszary miejskie Ukrainy, powodując liczne ofiary wśród ludności cywilnej, zarówno na obszarach położonych w pobliżu ciężkich walk, jak i w miastach oddalonych od linii styczności. W przytaczanych raportach można odnaleźć liczne dane na temat

ataków na infrastrukturę cywilną, w tym obiekty niezbędne do przetrwania ludności cywilnej i dobra kultury. Od końca września 2023 roku FR wznowiła ataki na krytyczną infrastrukturę energetyczną przed okresem zimowym. (OSCE, 2023)

Informacje zbierane przez ODIHR od ocalałych i świadków wskazują na powszechne i systematyczne stosowanie tortur przez FR na okupowanych obszarach Ukrainy. Liczne osoby, które przeżyły zatrzymanie zgłosiły, że podczas pobytu w areszcie było poddawanych torturom lub innemu złemu traktowaniu. Wiele osób zgłasza przemoc seksualną, tortury innych, w tym torturowanie więźniów na śmierć. Tortury były stosowane głównie podczas przesłuchań i miały na celu wydobycie informacji, a także ukaranie lub upokorzenie ofiar. Ciężkie pobicia były zgłaszane jako najczęstsza metoda tortur, pozostawiając ocalałych, w wielu przypadkach, z długotrwałymi obrażeniami fizycznymi i traumą. Wiele doraźnych egzekucji miało miejsce w Buczy, w obwodzie kijowskim. Lokalne i międzynarodowe organizacje oraz media zebrały i opublikowały obszerną dokumentację dotyczącą wydarzeń w Buczy. Komisja przeprowadziła wywiad z lokalnym urzędnikiem, który był jednym z pierwszych na miejscu zdarzenia po wycofaniu się FR sił zbrojnych. Powiedział Komisji, że widział osiem martwych ciał na podwórku domu, w którym żołnierze założyli swoją bazę. Niektórzy z nich mieli ręce związane za plecami i nosili ślady tortur. Zidentyfikowano również ponad 10 martwych ciał cywilów leżących na ulicy. W innym incydencie w piwnicy znaleziono pięć ciał z rękami za plecami i ranami postrzałowymi. Kobieta potwierdziła, że wśród pięciu ciał był jej dorosły syn. (OSCE, 2023)

Niezależna Międzynarodowa Komisja Śledcza ds. Ukrainy, powołana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych wykazała nieustanne użycie broni wybuchowej o rozległym zasięgu na obszarach zaludnionych co spowodowało śmierć i wywołało rany wśród wielu cywilów, dewastując całe dzielnice. Komisja udokumentowała masowe ataki z użyciem amunicji kasetowej, rakiet niekierowanych i nalotów w kontekście prób zdobywania przez FR siły zbrojne miast i mniejszych osiedli. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że te systemy uzbrojenia będą miały masowe skutki i wyrządzą znaczne szkody ludności cywilnej. Rzeczywiście, większość potwierdzonych zgonów od początku działań wojennych była spowodowana przez tę broń. Uszkodzone lub zniszczone zostały m.in. budynki mieszkalne, szkoły i szpitale. Komisja doszła do wniosku, że kilka ataków z użyciem broni wybuchowej, które zbadała, miało charakter masowy i że nie podjęto wykonalnych środków ostrożności w celu ograniczenia szkód wyrządzonych ludności cywilnej, co stanowi naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego. Ataki masowe to takie, które nie są wymierzone w konkretny cel wojskowy lub wykorzystują metodę lub środki walki, które nie mogą być skierowane na konkretny cel wojskowy lub których skutków nie można ograniczyć, zgodnie z wymogami międzynarodowego prawa humanitarnego. (OSCE, 2023)

Najnowsze doniesienia z dnia 1 maja 2024 roku związane z nielegalnym użyciem broni przeciwko ludności cywilnej przez FR w trakcie trwającego konfliktu na Ukrainie dotyczą wykorzystania chloropikryny. Chloropikryna jest to organiczny związek chemiczny o silnym działaniu drażniącym i trującym. W większych dawkach może być również toksyczna dla organizmu, wywołując objawy ogólnoustrojowe, takie jak nudności, wymioty, bóle głowy, a w skrajnych przypadkach nawet śmierć. Ze względu na swoje właściwości toksyczne, chloropikryna znajduje się w spisie środków zakazanych przez Organizację ds. Zakazu Broni Chemicznej oraz jej użycie i wykorzystanie jest regulowane przez wiele krajowych i międzynarodowych przepisów. Jak podaje Departament Stanu US, użycie tego środka przez FR było prawdopodobnie spowodowane chęcią wyparcia sił ukraińskich z umocnionych pozycji i osiągnięcia przewagi na polu bitwy. FR użyła również środków chemicznych do tłumienia zamieszek jako metody prowadzenia wojny na Ukrainie. W efekcie tego działania USA, nałożyły sankcje na ponad 80 podmiotów i 280 osób w tym na te zaangażowane w rozwój przyszłej produkcji i eksportu energii, metali i górnictwa w Rosji. Departament nakłada również sankcje na trzy rosyjskie podmioty rządowe powiązane z rosyjskimi programami dotyczącymi broni chemicznej i biologicznej oraz cztery rosyjskie firmy, które wniosły wkład w takie podmioty. W wyniku obecnych działań związanych z nałożonymi sankcjami cały majątek i udziały w majątku osób i podmiotów objętych sankcjami, które znajdują się w Stanach Zjednoczonych lub są w posiadaniu lub pod kontrolą osób amerykańskich, zostają zablokowane. Ponadto blokowane są również wszystkie osoby lub podmioty, które bezpośrednio lub pośrednio posiadają co najmniej 50 procent własności (U.S. Department of State, 2024).

Należy przy tym zauważyć też, że choć na znacznie mniejszą skalę, ukraińskie siły zbrojne dopuszczały się również łamania międzynarodowego prawa humanitarnego poprzez ostrzeliwanie zaludnionych terenów Ukrainy okupowanych przez FR, powodując ofiary i uszkodzenia obiektów wśród rodzimej ludności cywilnej. Siły ukraińskie dopuściły się również w niektórych przypadkach naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego, w tym dwóch incydentów, które kwalifikują się jako zbrodnie wojenne. Komisja udokumentowała również, że na obszarach kontrolowanych przez ukraińskie siły zbrojne, zwłaszcza w pierwszej fazie działań wojennych, w niektórych przypadkach brakowało separacji między siłami zbrojnymi a ludnością cywilną, co narażało ludność cywilną na niebezpieczeństwo. W Czernihowie mieszkańcy stwierdzili, że chociaż szkoły 18 i 21 były wykorzystywane do dystrybucji pomocy humanitarnej dla ludności cywilnej, a pracownicy szkoły napisali «dzieci» na ścianach jednego z budynków szkolnych, Siły Obrony Terytorialnej Sił Zbrojnych Ukrainy utworzyły kwaterę główną w szkole nr 18, a ich członkowie byli również obecni w szkole nr 21. Wśród zabitych i rannych znaleźli się zarówno wojskowi, jak i cywile, gdy 3 marca 2022 roku nalot uderzył w obie szkoły i pobliskie domy. Nie oddzielając ludności cywilnej od personelu, ukraińskie siły zbrojne

nie zdołały w tym przypadku ochronić znajdujących się pod ich kontrolą cywilów przed skutkami ataków (United Nations General Assembly, 2022).

Powyżej przytoczone przykłady świadczą o kruchości prawa międzynarodowego oraz trudnościach w jego egzekwowaniu. Jak przytacza R. Frodoński w z Katedry Praw Człowieka i Prawa Europejskiego na Wydziale Prawa i Administracji UWM w artykule „Rosja na Ukrainie: ponad prawem?” szanse na to, by przywództwo polityczno-wojskowe FR poniosło indywidualną odpowiedzialność karną za agresję na Ukrainie są znikome. „W 2002 roku ONZ powołał do życia Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze (MTK). MTK sądzi następujące zbrodnie: ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i agresja. Trybunał może sądzić wyłącznie osoby fizyczne. W listopadzie 2016 roku Rosja zerwała stosunki z MTK na podstawie dekretu prezydenta Putina. Żeby prezydent Putin i przywództwo polityczne i wojskowe Rosji mogło być przez MTK sądzone, Rosja musiałaby ich wydać. Nie wydaje się to prawdopodobne. Sądem władnym do postawienia w stan oskarżenia prezydenta Putina w związku z agresją na Ukrainę jest wspomniany MTK. Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa, choć zapewne nie karna, członków przywództwa polityczno-wojskowego FR, możliwa jest również na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ. Tyle tylko, że jednym z jej 5 stałych członków jest Rosja. Tryb przyjęcia wspomnianych uchwał Rady Bezpieczeństwa, na podstawie rozdziału 7 Karty Narodów Zjednoczonych, wymaga jedności. Rosja nie zgodzi się potępić Putina. Statut ONZ nie przewiduje zawieszenia lub wykluczenia członka stałego ze składu Rady Bezpieczeństwa” (Kryszalowicz, 2022).

Środki podejmowane w odpowiedzi na naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego, przez FR choć wyrażają stanowczy sprzeciw, niestety często okazują się mało skuteczne. Francja w oświadczeniu z dnia 11 kwietnia 2024 roku wyraziła zaniepokojenie i potępiła naruszenia prawa wojennego na okupowanych przez FR terytoriach Ukrainy, w szczególności ataki na cywilów, szpitale i obiekty cywilne. Oświadczenie podkreśla potrzebę przestrzegania międzynarodowych zobowiązań oraz wzywa do natychmiastowego zakończenia działań, które prowadzą do cierpienia ludności cywilnej. Francja podkreśla również swoje zaangażowanie w pomoc humanitarną dla Ukrainy oraz wsparcie dla jej suwerenności i integralności terytorialnej. Pomimo wyraźnego potępienia działań FR na Ukrainie przez Francję i inne kraje, nadal obserwuje się dalsze łamanie praw człowieka i zasad wojennych. Oświadczenia potępiające nie zawsze prowadzą do natychmiastowych zmian, a długotrwałe rozwiązywanie konfliktów wymaga bardziej kompleksowych działań, włączając w to współpracę międzynarodową, sankcje oraz dialog dyplomatyczny. W ten sposób, mimo stanowczego sprzeciwu, skuteczne przestrzeganie międzynarodowego prawa humanitarnego pozostaje dalej wyzwaniem (Mission Permanente De La France Apres Des Nation Unies A New York, 2024).

Jedynymi realnymi choć co do których skuteczności działań w zakresie dochodzenia do przestrzegania międzynarodowego prawa w zakresie toczącego się konfliktu na Ukrainie mogą być sankcje gospodarcze. Unia Europejska i jej państwa członkowskie jednogłośnie popierając Ukrainę i zdecydowanie potępiając niczym niesprowokowaną i nieuzasadnioną agresję wojskową FR na to państwo, przyjęły kolejne pakiety sankcji indywidualnych i gospodarczych. 6 października 2022 roku w świetle eskalacji wojny i nielegalnych aneksji na Ukrainie, Rada Europy przyjęła nowe, dodatkowe sankcje, które obejmują min. organicznie pułapu cenowego związanego z transportem morskim rosyjskiej ropy naftowej dla państw trzecich, objęcie ograniczeniami kolejnych produktów mogących przyczynić się do militarne go i technologicznego wzmocnienia Rosji oraz dodatkowe ograniczenia w handlu z Rosją i usługach na jej rzecz (Rada Europejska, 2024).

Inwazja FR na Ukrainę stanowi naruszenie art. 27 konwencji genewskiej. Zapis ten wskazuje, że ochrona powinna być zapewniona ludności cywilnej niezaangażowanej w działania wojenne, jak również członkom sił zbrojnych. Wysiłki na rzecz rozwiązywania konfliktów nie zawsze są skuteczne lub maksymalizowane. Wszystkie państwa członkowskie ONZ wzięły udział w nadzwyczajnym posiedzeniu, w wyniku którego 141 państw członkowskich zatwierdziło rozwiązanie konfliktu ONZ na Ukrainie. W rezolucji wezwano Rosję do natychmiastowego opuszczenia Ukrainy. Jednak FR odmówiła, a nawet kontynuowała inwazję. Światowi przywódcy, sekretarz generalny ONZ, prezydent USA, premier Wielkiej Brytanii, prezydent Korei Południowej, a nawet prezydent Indonezji również potępił państwo rosyjskie i wezwali do zaprzestania inwazji. Nie powstrzymało to jednak przed prowadzeniem dalszej inwazji inwazją. Rosyjski prezydent zadeklarował nawet, że Rosja zaatakuje każdy kraj, który powstrzyma go przed inwazją na Ukrainę. (Gunawan, et al., 2023)

Podsumowując, choć przestrzeganie międzynarodowego prawa humanitarne go w konflikcie na Ukrainie jest przedmiotem dużego zainteresowania i analizy przez społeczność międzynarodową to prawo nie zawsze było i nie jest w pełni przestrzegane. Prowadzone badania nad konfliktem na Ukrainie, dowodzą istnieją liczne dowody wskazujące na systematyczne łamanie międzynarodowego prawa humanitarne go. Analizy i raporty potwierdzają naruszenia praw człowieka, ataki na cywilów, szpitale oraz inne obiekty cywilne, używanie broni zakazanej, jak również przypadki tortur i nielegalnych aresztowań. Wnioski te podkreślają, iż obecnie stosowane środków zaradczych nie są skuteczne. Konieczne jest dalsze monitorowanie, egzekwowanie i kierowanie międzynarodowej uwagi na te naruszenia, aby zapewnić ochronę ludności cywilnej i wyciągać odpowiednie konsekwencje w stosunku łamiących prawo w tym regionie.

Wnioski

Uregulowania w prawie międzynarodowym dotyczące ludności cywilnej na terytorium okupowanym są jednymi z najważniejszych – ponieważ życie ludzkie należy do wartości, które powinny być chronione ponad wszelką wątpliwość. W warunkach okupacji konieczne jest zachowanie równowagi pomiędzy poszanowaniem praw ludności cywilnej a koniecznością utrzymania porządku i bezpieczeństwa przez siły okupacyjne. Jednocześnie, konieczne jest monitorowanie i egzekwowanie tych praw przez społeczność międzynarodową w celu ochrony ludności cywilnej przed nadużyciami ze strony okupanta.

W trakcie konfliktu zbrojnego na Ukrainie kluczową kwestią jest przestrzeganie międzynarodowego prawa humanitarnego. Wnioski płynące z tego konfliktu są wielopłaszczyznowe. Istotne jest rygorystyczne przestrzeganie zasad humanitarnych, takich jak ochrona cywilów, personelu medycznego i szpitali, oraz zakaz stosowania broni chemicznej i biologicznej. Niestosowanie się do tych zasad skutkuje nie tylko cierpieniem ludności cywilnej, ale również pogłębia zniszczenie i chaos w regionie. Konieczne jest ściganie osób odpowiedzialnych za naruszenia prawa międzynarodowego, włączając w to ataki na cywilów, gwałty, tortury i inne formy nadużyć. Bez skutecznego wymiaru sprawiedliwości trudno będzie osiągnąć trwałe pokojowe rozwiązania. Należy wzmacniać rolę międzynarodowych organizacji humanitarnych oraz monitorować przestrzeganie praw człowieka w regionie. Zapewnienie pełnego dostępu do pomocy humanitarnej dla wszystkich dotkniętych konfliktem oraz ułatwienie swobodnego przepływu personelu i środków humanitarnych jest niezbędne dla ograniczenia cierpienia ludności. Nie mniej ważne jest wspieranie dialogu, negocjacji i mediacji jako środków rozwiązywania konfliktów. Działania te mogą pomóc zmniejszyć cierpienie cywilów i osiągnąć trwałe pokojowe rozwiązania.

W odniesieniu do pierwszego problemu – jak jest definiowany status prawny okupacji w prawie międzynarodowym – ustalono, że okupacja jest stanem faktycznym, który ma miejsce w trakcie trwania konfliktu zbrojnego na części lub całym terytorium strony wojującej. Przez bardzo długi okres nie istniały reguły prawne określające status okupanta na terytorium okupowanym. Terytorium zajęte w wyniku działań zbrojnych stanowiło po prostu zdobycz wojenną – łup zwycięzcy. Obecne uregulowania prawne opierają się uzupełnionym i uściślonym przez regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej załączony do IV Konwencji przyjętej w Hadze 18 października 1907 roku oraz IV Konwencji o ochronie osób cywilnych podczas wojny przyjętej w Genewie 12 sierpnia 1949 roku. To do tych dokumentów znajdują współcześnie zastosowanie w świetle praktyki państw oraz orzecznictwa sądów krajowych i międzynarodowych – umowy międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka (Kwiecień, 2013).

W aspekcie drugiego problemu – jakie są prawa i obowiązki ludności cywilnej na terenach okupowanych – stwierdzono, że prawa i obowiązki ludności cywilnej na terenach okupowanych obejmują przede wszystkim ochronę życia i godności, poszanowanie prawa międzynarodowego, oraz współpracę z okupantem w zakresie bezpieczeństwa, pod warunkiem, że nie narusza to praw podstawowych. Jednocześnie obywatele mają prawo do oporu przeciwko okupacji i niezależności.

Rozwiązując trzeci problem w brzmieniu – jakie wnioski płyną w zakresie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie – zweryfikowano, iż pomimo szerokiego parasola ochrony rozpościeranego przez prawo międzynarodowe doświadczenia ostatnich lat wskazują, że nie wszystkie państwa stosują się do obowiązków, które same wcześniej podjęły poprzez przystąpienie do międzynarodowych konwencji i praw zwyczajowych. Należy przy tym zauważyć, iż licznych przykłady łamania praw humanitarnych występują po obu walczących stronach podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Nie da się nie zauważyć, że mimo najlepszych uregulowań prawnych część postanowień jest martwa, jeśli nie są stosowane w praktyce. Trudność ta powodowana jest brakiem możliwości egzekwowania na arenie międzynarodowej wcześniej podjętych postanowień. Prowadzone obserwacje pozwalają stwierdzić, iż choć sankcje przynoszą efekty to nie są one na tyle spektakularne, aby powodowały kategoryczne przestrzeganie prawa międzynarodowego na okupowanych terenach.

Przedstawione przykłady wyodrębnione na podstawie analizy wybranej literatury wskazują, iż pomimo rozległych i powszechnie dostępnych uregulowań doktrynalnych istnieje wiele przykładów z trwającego konfliktu na Ukrainie świadczących o łamaniu międzynarodowego prawa humanitarnego. Wskazuje to na potrzebę ciągłej obserwacji i stanowczej reakcji na arenie międzynarodowej, potępiające i wzywające do zaprzestania stosowania nielegalnych praktyk.

Podczas okupacji, ludność cywilna ma prawa i obowiązki wynikające z międzynarodowego prawa humanitarnego. Ta równowaga między prawami a obowiązkami jest nie tylko wyrazem bezpieczeństwa, ale także fundamentem moralnym, który powinien kierować działaniami zarówno okupantów, jak i społeczności międzynarodowej.

BIBLIOGRAFIA

1. Dinstein, Y., 2019. *The international law of belligerent occupation*. Second edition. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
2. Falkowski, Z., 2014. *Podstawowe zasady prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.wojsko-polskie.pl/u/dc/72/dc72a2deb0be-48f1-a37b-8b6a8c11ec8e/podstwymphkz.pdf> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
3. Gunawan, Y., Gultom, Q. Z., Amarulia, S. i Arumbinang, M. H., 2023. *Russian-Ukrainian Conflict: International Humanitarian Law and Civilian Settlements*. *Substantive Justice International Journal of Law*, 26 Grudzień, 2(6), s. 114.

4. Górzyńska, M., 2007. Okupacja wojenna w prawie międzynarodowym - wybrane zagadnienia. W: T. Jasudowicz, red. Międzynarodowe Prawo Humanitarne we współczesnym świecie osiągnięcia i wyzwania. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
5. Haberland, M., 2017. Okupacja Wojenna w prawie międzynarodowym. W: D. Kornobis-Romanowska, red. Aktualne problemy prawa Unii Europejskiej i prawa międzynarodowego – aspekty teoretyczne i praktyczne. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
6. Kamiński, T. i Myszona-Kostrzewa, K., 2012. Prawo międzynarodowe publiczne w pytaniach i odpowiedziach. 2 red. Warszawa: Wolters Kluwer.
7. Kamiński, T. i Strychalski, A., 2015. Kodyfikacja Międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych a stan zobowiązań traktatowych RP. W: B. Jagusiak, red. Zagrożenia Bezpieczeństwa Państwa - geneza i charakter uwarunkowań. Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
8. Kielar, A. i Kowalko, A., 2023. Portal i.pl, [online]. Dostępne pod adresem: <https://i.pl/mapa-wojny-brutalna-agresja-rosji-na-ukrainie-gdzie-tocza-sie-walki/ar/c1-16083205> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
9. Kryszalowicz, L., 2022. Uniwersytet Warmińsko Mazurski w Olsztynie, [online]. Dostępne pod adresem: <http://www.site.uwm.edu.pl/egazeta/rosja-na-ukrainie-ponad-prawem> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
10. Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku (Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171).
11. Kwiecień, R., 2013. Okupacja wojenna w świetle prawa międzynarodowego: natura, skutki, nowe tendencje. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius* 2013 60 (1), 68.
12. Marcinko, M., 2011. Kwestia stosowania prawa okupacji wojennej w operacjach ONZ. *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego* 2, 221.
13. Marcinko, M., 2017. Międzynarodowy, niemiędzynarodowy czy „umiędzynarodowiony”? Uwagi na temat konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy. W: D. Bugajski, red. Międzynarodowe Prawo Humanitarne TOM VIII. Gdynia: Wydawnictwo Akademickie Akademii Marynarki Wojennej, 37.
14. Mission Permanente De La France Aupres des Nation Unies A New York, 2024. France condemns Russian violations of international humanitarian law in Ukraine, [online]. Dostępne pod adresem: <https://onu.delegfrance.org/france-condemns-russian-violations-of-international-humanitarian-law-in-ukraine> [dostęp: 11 maja 2024].
15. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2022. Aktorzy działań humanitarnych, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/aktorzy-dzialan-humanitarnych> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
16. Oświadczenie rządowe z dnia 20 stycznia 1927 roku w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Międzynarodowej Konwencji, dotyczącej praw i zwyczajów wojny

- lądowej, podpisanej wraz z odnośnym regulaminem w Hadze dnia 18 października 1907 roku (Dz.U. 1927 nr 21 poz. 160).
17. OSCE, 2023. Fourth Interim Report on reported violations of international humanitarian law and international human rights law in Ukraine, Wiedeń: Office Democratic Institutions and Human Rights.
  18. Potocki, M., 2014. *dziennik.pl*, [online]. Dostępne pod adresem: <https://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/457936,michal-potocki-obowiazki-okupanta.html> [dostęp: 06 kwietnia 2024].
  19. Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) (Dz.U. 1992 nr 41 poz. 175).
  20. Rada Europejska, 2024, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eu-response-ukraine-invasion/> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
  21. Rzeczpospolita.pl, 2022, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36978531-dokument-rosja-lamie-konwencje-miedzynarodowe-w-ukrainie> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
  22. Rzeczpospolita.pl, 2023. *rp.pl.*, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art38063181-ukraincy-pod-okupacja-byli-naciskani-by-rejestrowali-swoje-nowonarodzone-dzieci-jako-rosjan> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
  23. Siekiera, J., 2023. International humanitarian law and the war in Ukraine – Russian aggression and the legal-political possibilities of punishing the perpetrators. *International Law Quarterly*, IV (IV), 57-71. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.4272>.
  24. U.S. Department of State, 2024. Imposing New Measures on Russia for its Full-Scale War and Use of Chemical Weapons Against Ukraine, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.state.gov/imposing-new-measures-on-russia-for-its-full-scale-war-and-use-of-chemical-weapons-against-ukraine-2/> [dostęp: 11 maja 2024].
  25. United Nations General Assembly, 2022. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, Nowy Jork, [online]. Dostępne pod adresem: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F77%2F533&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> [dostęp: 6 kwietnia 2024].
  26. Waszczykowski, S., 2022. Instytut Nowej Europy, <https://ine.org.pl/rosyjskie-zbrodnie-wojenne-podczas-agresji-na-ukraine-w-2022-roku/> [dostęp: 6 kwietnia 2024].